SELECTED WAYS OF NONVERBAL COMMUNICATION IN UNIVERSITY EDUCATION

[VYBRANE SPOSOBY NEVERBALNEJ KOMUNIKÁCIE VO VYSOKOSKOLSKÉJ EDUKACII]

Veronika Michvocikova

doi: 10.18355/PG.2022.11.1.8

Abstract

The presented study has a theoretical-empirical character. The theoretical part of the study defines the basic theoretical characteristics of pedagogical communication. Subsequently, there is a detailed theoretical analysis of non-verbal communication and its application to the university educational process. Theoretical definitions and characteristics are used as a background for the empirical research of the mentioned issue. There is empirical research of non-verbal communication in the university educational process in the empirical part of the study. Data collection was realized by the prepared questionnaire. Empirical research has a quantitative design of research. The analysis of the collected data was realized by the results of bivariate and univariate data analysis in the statistical software SPSS 20. The main aim of the study is the analysis of the haptic area in the non-verbal communication used by a university teacher in the university educational process.

119

Key words

Educational process, nonverbal communication, pedagogical communication, university education, university students

Anotácia

Predkladaná štúdia je teoreticko-empirického charakteru. Teoretická časť štúdie je zameraná na vymedzenie základných teoretických charakteristík pedagogickej komunikácie. Podrobnejšia teoretická analýza sa následne sústreďuje na základné definovanie neverbálnej komunikácie aplikovanej do vysokoškolského edukačného procesu. Na uvedené teoretické východiská plynule nadväzuje empirické skúmanie uvedenej problematiky. Empirická časť štúdie pozostáva z analýzy a interpretácie výsledkov vlastného empirického skúmania problematiky neverbálnej pedagogickej komunikácie vo vysokoškolskom edukačnom procese. Získavanie údajov potrebných pre analyzovanie stanovenej oblasti prebiehalo prostredníctvom vopred pripraveného dotazníka. Využitý bol kvantitatívny dizajn skúmania. Následná interpretácia získaných údajov bola zrealizovaná na základe bivariačnej a multivariačnej analýzy údajov v štatistickom softvéri SPSS 20. Hlavným cieľom predkladanej štúdie je analýza vybranej oblasti haptiky ako jednej zo súčastí neverbálnej komunikácie využívanej vysokoškolských učiteľom vo vysokoškolskom edukačnom procese.

Kľúčové slová

Edukačný proces, neverbálna komunikácia, pedagogická komunikácia, vysokoškolská edukácia, vysokoškolskí študenti

Úvod

Za jednu z najvýznamnejších profesií v spoločenskom systéme môžeme považovať bez najmenších pochybností učiteľskú profesiu. Vedenie a smerovanie procesov výchovy a vzdelávania odborníkom - učiteľom v inštitucionalizovanom prostredí školy predstavuje náročný proces. Pedagóg možno považovať za odborníka, ktorý disponuje širokým spektrom vlastností nevyhnutných pre realizáciu profesie učiteľa. Vedenie edukačného procesu si okrem iného vyžaduje, aby pedagóg dokázal vhodne, a zároveň efektívne komunikovať s osobami participujúcimi na procesoch výchovy a vzdelávania, a to na rôznych úrovniach existujúceho školského vzdelávacieho systému. V tejto súvislosti chceme sústrediť centrum pozornosti podrobnejšieho skúmania k priebehu edukačného procesu na vysokých školách. Proces edukácie v prostredí vysokej školy prebieha špecifickým spôsobom. Za rovnako špecifický možno vymedziť aj priebeh a spôsob pedagogickej komunikácie vo vysokoškolskom edukačnom procese. Vysokoškolský pedagóg komunikuje s vysokoškolskými študentmi prostredníctvom verbálneho, ale aj neverbálneho spôsobu. Dôležitými sa preto stávajú nielen využívané slovné výrazové prostriedky adresované vychovávaným a vzdelávaným osobám. Odborný výklad obsahu vzdelávania je taktiež dopĺňaný aj neodmysliteľným mimoslovným spôsobom, na základe ktorého môžu vysokoškolskí študenti identifikovať najmä subjektívny prístup vysokoškolského pedagóga k realizácii výchovno-vzdelávacieho procesu v prostredí vysokej školy. Preto je podľa nášho názoru potrebné venovať zvýšenú pozornosť skúmaniu priebehu uskutočňovania pedagogickej komunikácie vo vysokoškolskom edukačnom procese. Keďže však považujeme problematiku pedagogickej komunikácie vo všeobecnosti za veľmi rozsiahlu, tak v rámci zamerania predkladanej štúdie smerujeme naše analýzy na neverbálnu komunikáciu a na jednotlivé spôsoby realizovania neverbálnej pedagogickej komunikácie vo vysokoškolskom edukačnom procese. Neverbálna komunikácia vysokoškolského pedagóga dotvára celkové ponímanie vysokoškolského edukačného procesu u vysokoškolských študentov. V intenciách uvedeného považujeme za dôležité priblíženie zvolenej oblasti neverbálnej komunikácie - oblasti haptiky vo vysokoškolskej edukácii z pohľadu oslovených vysokoškolských študentov.

Pedagogická komunikácia v edukačnom procese

Edukačný proces sa vyznačuje mnohými špecifickými charakteristikami. Ak chceme podrobnejšie skúmať podstatu výchovy a vzdelávania predovšetkým v prostredí školy, je podľa nášho názoru nutné zaoberať sa predpokladmi vedúcimi k uskutočňovaniu uvedeného procesu. Za jednu z nevyhnutných podmienok, a aj predpokladov edukácie považujeme interakciu medzi edukátorom a edukantom. Keďže hovoríme o interakcii medzi ľudskými jedincami, tak jej priebeh je spravidla založený na vzájomnom porozumení vyplývajúcom z dorozumievania sa uvedenými zainteresovanými stranami.

Dorozumievanie sa medzi ľudskými jedincami prebieha najčastejšie prostredníctvom komunikácie. Komunikáciu využívanú v edukačnom procese charakterizujeme ako pedagogickú komunikáciu. Pedagogickou komunikáciou označujeme špeciálnu formu sociálnej komunikácie (Tomková, 2010). Sociálna komunikácia sa dotýka interakcií medzi jednotlivcami a spomenutým výrazom „označujeme prijímanie a odovzdávanie informácií v sociálnom styku“ (Hasajová – Porubčanová – Bilčík, 2020, p. 10). Z toho vyplýva, že realizácia pedagogickej komunikácie je založená na prebiehajúcich interakciách medzi participantmi edukačného procesu v prostredí školy. Kontakt učiteľa s vychovávanými a vzdelávanými osobami v školskom prostredí môžeme bez najmenších pochybností považovať za sociálny styk, prostredníctvom ktorého dochádza k odovzdávaniu, ako aj k prijímaniu informácií širokého spektra. Gavora (2005, p. 25) rozlišuje v rámci pedagogickej komunikácie sprostredkovanie informácií jazykovými a nejazykovými prostriedkami. Na základe uvedeného považujeme za dôležité odlišovanie pedagogickej komunikácie realizovanej slovným – verbálnym spôsobom. Uvedený typ komunikácie je založený na využívaní jazykových výrazových prostriedkov. Okrem toho nezabúdame v edukačnom procese zdôrazniť ani uskutočňovanie komunikácie, ktorá sa nerealizuje prostredníctvom jazykových výrazových prostriedkov. Hovoríme o mimoslovnej – neverbálnej komunikácii.

Ak sa sústredíme na skúmanie edukačného procesu v školskom prostredí, tak komunikácia spravidla prebieha troma smermi (Samuhelová, 1989 in Kormanovičová – Haláková, 2010):

- 1) Dialóg – obojstranná komunikácia medzi učiteľom a jedným žiakom (42% výskytu)
- 2) Jednosmerná komunikácia učiteľa k triede – ako príklad možno uviesť sprístupňovanie nového učiva (30% výskytu)
- 3) Jednosmerná komunikácia učiteľa k jednému žiakovi – príkladom môže byť zadávanie konkrétnych pokynov (10% výskytu).

Smer priebehu komunikácie v edukačnom procese v prostredí školy závisí spravidla od konkrétnej situácie. Podľa nášho názoru je nutné preferovať obojstrannú komunikáciu medzi učiteľom a žiakom. Uvedené konštatovanie sa dotýka všetkých úrovní výchovno-vzdelávacieho procesu. Spoločný dialóg učiteľa s vychovávanou a vzdelávanou osobou však považujeme za nevyhnutnosť predovšetkým pri vysokoškolskom edukačnom procese. „V podmienkach vysokých škôl je komunikácia o to dôležitejšia, lebo je realizovaná v rovine spoločného odborného zamerania vysokoškolských učiteľov a študentov s cieľom odovzdávania poznatkov a ich prijímania“ (Danek, 2014, p. 24). Pedagogickú komunikáciu vo vysokoškolskom edukačnom procese vnímame ako proces, prostredníctvom ktorého dochádza k odovzdávaniu rozmanitých informácií vysokoškolským učiteľom smerom k percipientom – vysokoškolským študentom. Zároveň však musíme dodať, že vysokoškolskí študenti nepredstavujú iba pasívnych prijímateľov množstva komunikovaných informácií. Okrem toho, že dokážu postupne samostatne uvažovať o prezentovanom obsahu

vzdelávania, rovnako vnímajú aj celkový spôsob prezentovania informácií vysokoškolským pedagógom. V súvislosti s rolou učiteľa v pedagogickej komunikácii počas priebehu edukačného procesu môžeme doplniť, že „učiteľ je taký subjekt edukačného procesu, ktorého činnosť je prioritne zacielená na transmisiu poznatkov k príjemcom – žiakom, a z toho nutne vyplýva jeho vysoká aktivita v komunikácii pri vyučovaní“ (Průcha, 2013, p. 27). Vysokú aktivitu pedagóga v pedagogickej komunikácii možno predpokladať v slovnom, ako aj v mimoslovnom komunikovaní.

Z hľadiska zamerania nášho skúmania sústredíme pozornosť k vymedzeniu neverbálnej komunikácie tvoriacej neoddeliteľnú súčasť pedagogickej komunikácie aj vo vysokoškolskom edukačnom procese.

Neverbálna komunikácia

Podrobnejším skúmaním oblasti pedagogickej komunikácie sa zameriavame na detailnejšie charakterizovanie neverbálnej komunikácie. „Neverbálna komunikácia je dôležitým komponentom verbálnej komunikácie. Podieľa sa na úspešnom priebehu verbálnej komunikácie, a prispieva k efektívnej komunikácii tým, že jej obsah dopĺňa dôležitými fonickými, vizuálnymi a kinetickými signálmi, a tak pomáha rozumieť hovorenému slovu a pochopiť zámyery komunikujúcich“ (Klincková, 2011, p. 9). Tak ako sme už uviedli vyššie, proces komunikácie je možné realizovať verbálnym, ako aj neverbálnym spôsobom. V tejto súvislosti rovnako zdôrazňujeme, že uvedené spôsoby realizácie procesu komunikácie sa navzájom prelínajú a dopĺňajú. K prelínaniu a dopĺňaniu prvkov verbálnej a neverbálnej komunikácie dochádza aj pri uplatňovaní rôznych metód a prostriedkov využívaných aj vo vysokoškolskom edukačnom procese. Preto komunikácia zostáva dôležité postavenie vo výchovno-vzdelávacom procese na uvedenej úrovni vzdelávacieho systému (Danek, 2014, p. 108).

Opätovným zameraním našich analýz v súvislosti s problematikou neverbálnej komunikácie chceme poukázať na niekoľko možností mimoslovného komunikovania. Najčastejšie rozlišujeme osem druhov neverbálnej komunikácie, ktoré sa vzájomne dopĺňajú a prelínajú (Kormanovičová – Haláková, 2008, p. 59):

- mimika,
- pohľady,
- proxemika,
- gestika,
- haptika,
- posturika,
- kinezika,
- úprava zovňajšku.

Priebeh a rozsah konkrétneho spôsobu mimoslovného komunikovania je u každého ľudského jedinca jedinečný. Prevalha niektorého z uvedených druhov v neverbálnej komunikácii je ovplyvnená konkrétnym situačným

kontextom prebiehajúcej komunikácie, ako osobnostnými vlastnosťami a charakteristikami komunikujúcich.

Špecifikovaním ďalšieho analyzovania vyššie uvedenej oblasti smerujeme centrum pozornosti k vymedzeniu oblasti haptiky.

Haptika ako súčasť neverbálnej komunikácie

Na základe identifikovania niekoľkých spôsobov neverbálnej komunikácie považujeme za potrebné podrobnejšie vymedziť súčasť neverbálnej komunikácie označovanú ako haptika. Haptika je „disciplína, ktorá sa zberá skúmaním dotykov, gr. haptin – dotýkať sa, tzv. taktilný kontakt – dotyk.“ (Hasajová-Porubčanová-Bilčík, 2020, s. 129). Rovnako môžeme doplniť, že neverbálna komunikácia realizovaná prostredníctvom dotykov je veľmi účinná, pretože dokáže odovzdať množstvo informácií a signálov o pocitoch, postojoch, myšlienkach a motiváciách človeka. Vnímať, interpretovať a správne pochopiť signály haptiky je zložitejšie ako pri verbálnom prejave (Nosková, 2019, s. 50). Dotyky uskutočňované počas interakcie s druhými jedincami charakterizujeme ako nezanedbateľný indikátor rôznych pocitov rovnako komunikátora, ako aj u komunikanta. Podrobnejšiu analýzu smerovania dotykov v komunikačnom procese však považujeme za zložitý proces smerujúci k skúmaniu a k následnému identifikovaniu subjektívneho vnímania konkrétnej komunikačnej situácie u jedinca.

Klincková (2011, s. 48) rozlišuje v komunikácii využívanie troch druhov dotykov:

- 1) dotyk osoby,
- 2) dotyk predmetu,
- 3) dotyk seba samého.

Charakterizovaním pedagogickej komunikácie v školskom prostredí chceme skonštatovať, že zo strany pedagóga je podľa nášho názoru možné zaznamenať najmä dotyky predmetov alebo dotyky seba samého. Predpoklad pre empirické skúmanie stanovenej problematiky predstavuje upozornenie na spôsoby dotýkania sa vlastného tela počas priebehu komunikačného procesu. Najčastejšie je možné sledovať nasledujúce spôsoby dotýkania sa vlastných častí tela počas realizácie komunikačného procesu (Peas 1897 in Nosková, 2019, s. 50):

- dotyky tváre: nervozita, stres, smútok (utieranie slz);
- šúchanie nosa: klamstvo, podvod, konflikt;
- dotyky čela: premýšľanie, dumanie
- dotyky očí, šúchanie očí: únava, preťaženie, prebudenie
- dotyky uší: intenzívny stres;
- brada v dlaniach: hlboké zamyslenie, starosti, smútok;
- dotyky vlasov: nervozita, ale aj zvädzanie či zlozvyk;
- ťahanie vlasov, šklbanie vlasov: zúfalstvo, hnev, zlosť, intenzívny stres;
- hladkanie vlasov: láskanie, obdiv, upokojenie.

Spôsoby dotýkania sa jednotlivých častí vlastného tela spravidla indikujú niekoľko vyššie uvedených subjektívnych pocitov u komunikujúcich. Ide o viditeľné prejavy správania sa jedinca, a preto je možná aj ich aplikácia do pedagogickej komunikácie počas vysokoškolského edukačného procesu. Vysokoškolský pedagóg vyjadruje dotýkaním sa predovšetkým oblasti svojej tváre svoje vlastné subjektívne pocity odzrkadľujúce aktuálne prežívanie odovzdávania rozmanitých informácií vysokoškolským študentom. Tak ako aj pri ostatných prejavoch neverbálneho spôsobu komunikovania, dotyky seba samého sú pozorovateľné prijímateľmi komunikovaného obsahu.

Materiál a metodika

Keďže považujeme oblasť dotykov počas priebehu komunikačného procesu za neoddeliteľnú súčasť neverbálnej komunikácie realizovanej vo vysokoškolskom edukačnom procese, tak za hlavný cieľ nášho empirického skúmania považujeme zistenie výskytu vybranej oblasti haptiky u vysokoškolských pedagógov v závislosti od pohlavia. Za vybranú oblasť haptiky sme na základe vyšších teoretických analýz zvolili dotyky seba samého u vysokoškolského pedagóga uskutočňované v oblasti tváre. Konkrétne sme skúmali dotyky vlasov a prípadnú podmienenosť uvedeného spôsobu neverbálnej komunikácie pohlavím vysokoškolského pedagóga. Uvedené otázky boli predmetom zisťovania u oslovenej skupiny vysokoškolských študentov študujúcich na vysokých školách v Slovenskej republike. Zber údajov prebiehal kvantitatívnym spôsobom prostredníctvom vopred pripraveného dotazníka. Oslovili sme 200 vysokoškolských študentov, z toho 166 zodpovedalo zadané otázky. Kritériom výberu vysokoškolského študenta do skúmaného súboru respondentov bolo štúdium na ľubovoľnej vysokej škole v rámci Slovenskej republiky. Získané údaje sme analyzovali v štatistickom softvéri SPSS 20 využitím bivariačnej a multivariačnej analýzy údajov.

Haptika vo vysokoškolskej edukácii optikou oslovených vysokoškolských študentov

Na základe zamerania empirického skúmania stanovenej problematiky sústredíme centrum pozornosti k zdôrazneniu interpretovania zaznamenaných empirických údajov. Zisťovali sme, či oslovení vysokoškolskí študenti identifikujú počas priebehu vysokoškolského edukačného procesu vybrané spôsoby neverbálnej komunikácie vysokoškolského pedagóga. Tak ako sme už uviedli vyššie, zamerali sme sa na oblasť haptiky. Skúmali sme, či sa podľa názorov respondentov vysokoškolský pedagóg počas vedenia prednášok, seminárov alebo cvičení dotýka časti tváre - svojich vlasov, a či zvolená oblasť haptiky závisí od pohlavia vysokoškolského pedagóga. Zaznamenané zistenia sú zobrazené v nižšie uvedenej tabuľke (Tabuľka 1).

Tabuľka 1 Pohlavie pedagóga a haptika (dotyky vlasov) počas priebehu prednášok v rámci vysokoškolského edukačného procesu

Haptika (dotyky vlasov) u vysokoškolského pedagóga		Pohlavie pedagóga			
		neodpovedal	muž	žena	spolu
<i>neodpovedal</i>	početnosť	1	12	7	20
	%	0,6	7,2	4,2	12,0
<i>nie</i>	početnosť	1	6	15	22
	%	0,6	3,6	9,0	13,3
<i>skôr nie</i>	početnosť	10	33	38	81
	%	6,0	19,9	22,9	48,8
<i>skôr áno</i>	početnosť	1	7	22	30
	%	0,6	4,2	13,3	18,1
<i>áno</i>	početnosť	0	0	6	6
	%	0,0	0,0	3,6	3,6
<i>neviem posúdiť</i>	početnosť	2	3	2	7
	%	1,2	1,8	1,2	4,2
<i>spolu</i>	početnosť	15	61	90	166
	%	9,0	36,7	54,2	100

Na základe údajov vo vyššie uvedenej tabuľke môžeme skonštatovať, že u pedagógov mužského pohlavia jednoznačne nezaznamenalo 3,6% respondentov skúmaný prejav haptiky - dotýkanie sa vlasov počas priebehu edukačného procesu. Takmer 20% opýtaných skôr neeviduje ako eviduje skúmaný prejav haptiky - dotýkanie sa vlasov medzi pedagógmi – mužmi v rámci vysokoškolskej edukácie. Na druhej strane upozorňujeme na zaznamenané odpovede 13,3% opýtaných, ktorí vo svojich odpovediach uviedli, že vysokoškolské pedagogičky sa v rámci realizácie prednášok počas vysokoškolského edukačného procesu skôr dotýkajú ako nedotýkajú svojich vlasov. Okrem toho 3,6% opýtaných vysokoškolských študentov jednoznačne poukázalo na prítomnosť skúmaného prejavu haptiky - dotýkania sa svojich vlasov vysokoškolskými pedagogičkami v rámci vedenia vysokoškolských prednášok, seminárov alebo cvičení. Skúmaný prejav haptiky – dotýkanie sa vlasov počas priebehu vysokoškolského edukačného procesu je podľa nášho názoru možné viac identifikovať u vysokoškolských pedagogičiek ako u vysokoškolských pedagógov z toho dôvodu, že uvedený prejav neverbálnej komunikácie predstavuje častý zlozvyk pozorovateľný najmä u ženského pohlavia.

Identifikovaním vzájomnej závislosti medzi vybranou oblasťou haptiky a pohlavím vysokoškolského pedagóga je možné následne analyzovať zaznamenané zistenia aj prostredníctvom multivariačnej analýzy údajov. Prehľadné zaznamenanie výsledkov multivariačnej analýzy údajov znázorňujeme na nižšie uvedenej korešpondenčnej mape (Graf 1). Na uvedenom grafe môžeme sledovať vyjadrenie odpovedí oslovených vysokoškolských študentov poukazujúcich na prevažujúce identifikovanie

haptiky - dotýkania sa vlasov počas realizácie vysokoškolského edukačného procesu u vysokoškolských pedagogičiek v porovnaní s vysokoškolskými pedagógmi. Grafické znázornenie zaznamenaných údajov nášho skúmania na korešpondenčnej mape prehľadným spôsobom naznačuje závislosť vybranej oblasti haptiky – dotýkanie sa vlasov od pohlavia vysokoškolského pedagóga.

Graf 1 Korešpondenčná mapa

Záver

Pedagogická komunikácia predstavuje neoddeliteľnú súčasť vysokoškolského edukačného procesu. Vo vysokoškolskej edukácii dochádza k interakciám medzi vysokoškolským pedagógom a vysokoškolskými študentmi, ktoré sú v mnohých prípadoch založené na rôznych spôsoboch komunikácie či už verbálneho, ale aj neverbálneho charakteru.

V predkladanej štúdii teoreticko-empirického charakteru sme sa v teoretickej časti zamerali na vymedzenie pedagogickej komunikácie ako špecifického druhu sociálnej komunikácie. Pedagogickú komunikáciu vnímame ako sociálny jav prebiehajúci v edukačnom procese, ktorý je realizovaný prostredníctvom slovného, ale aj mimoslovného vyjadrovania sa. V súvislosti so sústredením centra pozornosti v rámci nášho ďalšieho analyzovania sme upozornili najmä na podstatu a význam neverbálnej komunikácie. Práve mimoslovný spôsob vyjadrovania sa považujeme za spôsob komunikácie odzrkadľujúci spravidla pravdivejšie a úprimnejšie ponímanie komunikovanej skutočnosti.

Neverbálna komunikácia tvoriaca súčasť pedagogickej komunikácie predstavuje súčasť aj vysokoškolského edukačného procesu. Z dôvodu širokého rozsahu oblasti neverbálnej pedagogickej komunikácie sme sa

v empirickej časti predkladanej štúdie zamerali na skúmanie postojov a názorov oslovených vysokoškolských študentov dotýkajúcich sa prepojenia pedagogickej komunikácie vo vysokoškolskom edukačnom procese s oblasťou haptiky. Haptiku považujeme za významnú súčasť neverbálnej komunikácie. Uvedené oblasť neverbálnej komunikácie vymedzuje spôsoby dotykov počas priebehu komunikačného procesu. Keďže sme v oblasti haptiky identifikovali niekoľko spôsobov dotykov dotvárajúcich pedagogickú komunikáciu aj vo vysokoškolskom edukačnom procese, skúmali sme, či oslovení vysokoškolskí študenti vnímajú, že by sa vysokoškolský pedagóg dotýkal svojich vlasov počas priebehu prednášok, seminárov alebo cvičení. Na základe výsledkov bivariačnej a multivariačnej analýzy zaznamenaných údajov prostredníctvom štatistického softvéru SPSS 20 môžeme skonštatovať, že oslovení vysokoškolskí študenti identifikovali počas priebehu vysokoškolského edukačného procesu skúmaný prejav haptiky v rámci neverbálnej komunikácie prevažne u vysokoškolských pedagogičiek. Uvedené zistenie zdôvodňujeme najmä skutočnosťou, že u ženského pohlavia je spomenutý prejav neverbálnej komunikácie veľmi frekvencovaný aj v každodenných interakciách realizovaných okrem vysokoškolského edukačného procesu. Dotyky tvárovej časti, konkrétne dotyky vlasov tak predstavujú určitým spôsobom zvyk, ktorého pretrvávanie spravidla neindikuje žiadne ďalšie subjektívne ponímanie realizácie edukačného procesu u vysokoškolského pedagóga.

Keďže považujeme pedagogickú komunikáciu vo vysokoškolskom edukačnom procese za nezanedbateľnú súčasť procesov výchovy a vzdelávania vysokoškolských študentov, tak upozorňujeme, že je potrebné aj ďalšie skúmanie uvedenej oblasti. Závery nášho skúmania naznačujú, že v rámci ďalšieho skúmania jednotlivých spôsobov neverbálnej komunikácie vysokoškolského pedagóga a vysokoškolských študentov by bolo vhodné vypracovať ucelenejšiu analýzu spôsobov neverbálnej komunikácie, ktoré sú podľa nášho názoru rovnako neoddeliteľnou súčasťou vysokoškolského edukačného procesu.

Bibliographic references

- Danek, J. (2014). *Pedagogická komunikácia na vysokej škole*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. ISBN 978-80-8105-614-7.
- Danilevskaya, N.V. et al. (2021). Cultural speech characteristics of the sounding world: A critical look at modern television speech. *XLinguae* 14 (2), pp 39-51. ISSN 1337-8384.
- Gadusova, Z., Haskova, A., & Ravettova, R. (2021). Methodological aspects of online forms of teaching. *Journal of Education Culture and Society*. No. 2 pp 139-152. ISSN 2081-1640.
- Gavora, P. (2005). *Učitel a žiaci v komunikácii*. Brno: Paido, ISBN 80-731-5104-9.
- Hasajova, L., Porubcanova, D., & Bilcik, A. (2020). *Vybrane kapitoly z pedagogickej komunikácie v odbornom vzdelávaní*. Dubnica nad Vahom: DTI. ISBN 978-80-8222-051-8.

Klinckova, J. (2011). Neverbalna komunikacia alebo komunikujeme len slovami. Banska Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. ISBN 978-80-557-0168-4.

Kormanovicova, K. & Halakova, Z. (2008). Neverbálna komunikácia v pedagogickej práci učiteľa. E-Pedagogium 8 (4), pp 59-66. ISSN 1213-7758.

Noskova, I. (2019). Umenie komunikacie. Bratislava: Metodicko-pedagogicke centrum, ISBN 978-80-565-1441-2.

Prucha, J. (2013). Moderni pedagogika. Praha: Portal, ISBN 978-80-2620-456-5.

Samorodova, E.A., Belyaeva, I.G. & Bakaeva, S.A. (2021). Analysis of communicative methods effectiveness in teaching foreign languages during the coronavirus epidemic: distance format. XLinguae 14 (1), pp 131-140. ISSN 1337-8384.

Seben Zatkova, T. a kol. (2015). Vybrane kapitoly z vysokoskolskej pedagogiky. Nitra: Slovenska poľnohospdarska univerzita, ISBN 978-80-552-1431-3.

Tomkova, V. (2010). Poziadavka komunikacnych zrucnosti pedagoga pri uplatnovani IKT vo vzdelavani. Nove technologie ve vyuce. Brno: Masarykova univerzita, pp. 1-4. ISBN 978-80-210-5333-5.

Mgr. Veronika Michvocíková, PhD.

Department of Pedagogy

University of St. Cyril and Methodius in Trnava

Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava

Slovakia

veronika.michvocikova@ucm.sk